

ב. החוק לשליחת פיצויים

בשנת 1997 המריצה ישראל את פעולותיה לקידומה של הצעת חוק, שמטרתה לשלול את זכויותיהם של פלסטינים שנפגעו (או שיפגעו) ע"י כוחות הביטחון בשטחים, לפיצוי כספי מהמדינה. משמעות ההצעה - אם תתקבל - היא שאלפי פצועים ונכים ייוותרו ללא סעד, ומבלי שיהיו להם האמצעים הכלכליים לממן את הטיפול הרפואי והשיקומי הנחוץ להם. יתרה על זו: ההצעה מבטלת הלכה למעשה את חובת הזהירות החלה על חיילי צה"ל. החיילים יוכלו לזרוע הרס, פציעות ומוות - ואיש לא יבוא חשבון עמם או עם המדינה.

גם היום אין מצבם של פלסטינים המבקשים פיצויים מאת המדינה פשוט. עליהם לעמוד בבתי המשפט הישראליים, להוכיח את נזקיהם ואת מעשי העוולה של חיילי צה"ל שגרמו לנזקים אלו. מוטל עליהם נטל הוכחה כבד. פלסטיני שנפגע בעת שהיה מעורב בפעולות אינתיפאדה - סיכוייו לקבל פיצוי נמוכים. מטרתה של הצעת החוק לחסום גם את דרכם של מי שנפגעו מפעולות רשלניות של חיילי צה"ל מבלי שהם עצמם התעמתו עם החיילים.

תזכיר הצעת החוק הופץ ע"י משרד המשפטים במרץ 1997. עיקרי ההצעה היו לפטור את המדינה ואת חיילי צה"ל מאחריות בנזיקין לנזקי גוף שנגרמו לתושבי השטחים מראשית האינתיפאדה ועד להתימת הסכם עזה-יריחו ביושנינגטון. כדי לשנות להצעה חזות חמורה פחות, נקבע בה גם הסדר חלופי של "תשלומים משיקולים הומניטריים". הסדר זה לא רק שהפך את הפיצוי מזכות לחסד, אלא שגם כלל סדרה של תנאים מגבילים, כך שרק יחידי סגולה היו מסוגלים לזכות בתשלום כלשהו - ע"פ תעריף קצוב ונמוך. ביחס לתקופה שלאחר הסכם עזה-יריחו, הרחיבה ההצעה את המונח של "פעולה מלחמתית" שבדיני הנזיקין, כך שיכסה כמעט כל פעולה של חיילי צה"ל בשטחים. הצבא והמדינה פטורים מאחריות בנזיקין על מעשה שנעשה במסגרת של "פעולה מלחמתית", אבל מונח זה פורש תמיד כנוגע לנסיבות המיוחדות מאוד של תנאי קרב. כאשר מוחלפת אש בין כוחות צבאיים מאורגנים, תוך כדי הפגזות ארטילריות והפצצות ממטוסים, לא חלות חובות הזהירות הרגילות המעוגנות בדיני הנזיקין. כעת רוצה המדינה ליישם את הפטור הזה גם על פעולות שמירת הסדר של חיילי צה"ל בקרב האוכלוסייה האזרחית בשטחים. נסיונות המדינה להרחיב את הפטור באמצעות בתי המשפט, נדחו: שוב ושוב נקבע שאין פעולות השיטור של חיילי צה"ל בגדר "פעולה מלחמתית". כעת ביקשה המדינה לעגן את הרחבת הפטור בחוק.

בעקבות הפצת תזכיר הצעת החוק, התכנסה קואליציה של ארגוני זכויות אדם הפועלת כנגד החוק. המחלקה המשפטית של המוקד להגנת הפרט כתבה תגובה מפורטת לתזכיר, שהועברה למשרד המשפטים. במקביל הוחל בעבודת לובי ובקמפיין ציבורי תוך פנייה לכלי התקשורת. משפטנים בולטים בישראל ושורה של ארגונים מחו"ל, שהמוקד פנה אליהם, התגייסו אף הם למאמץ להתנגד להצעת החוק.

ב-23 ביולי 1997 הניחה הממשלה על שולחן הכנסת את הצעת החוק לשלילת פיצויים ("הצעת חוק לטיפול בתביעות של פעולות כוחות הביטחון ביהודה והשומרון וחבל עזה, התשנ"ז-1997). נוסח ההצעה שונה באופן ניכר מנוסח התזכיר המקורי, אך משמעותה זהה. הניסוח המפורש של פטור מיוחד למדינה על פעולות בשטחים, מפרוץ האינתיפאדה ועד להסכם עזה-יריחו, אינו קיים בהצעה זו, וגם לא מעשה אחיזת העיניים של תשלומים מטעמים הומניטריים באמצעות ועדה מינהלית. הבדל מעניין הוא, שההצעה ממשיכה לחול באופן טריטוריאלי על פעולות שנעשו או ייעשו בגדה וברצועת עזה, אך מבוטלת התחולה הפרסונלית שלה: היא חלה על כל נפגע ולא רק על פלסטינים. סביר, אבל, להניח, שיימצא פתרון מתאים לנפגעים ישראלים (ובחלקו הוא כבר קיים, במסגרת החוק לנפגעי פעולות איבה, המבטיח פיצויים לאזרחי ישראל ולתיירים שנפגעו ע"י מי שמוגדר "אויב"). ההסדר המרכזי בהצעה שהונחה על שולחן הכנסת הוא ההרחבה של המונח "פעולה מלחמתית" - והפטור מאחריות הנלווה לו - כמעט על כל פעולה של כוחות הביטחון בשטחים, בעבר ובעתיד.

כמו אין די בכך, נקבעות שורה של הוראות נוספות, שימנעו אפשרות של תביעה גם במקרה שיימצא סדק בפטור בגין "פעולה מלחמתית". ההצעה שוללת פיצויים מכל אדם שהורשע בשל פעילות טרור - בין אם היה קשר בין פעילות זו לבין הפגיעה בעניינה הוא מבקש פיצויים, בין אם לאו. הוראה זו היא בגדר של ענישה כפולה על אותו מעשה, בניגוד לכללים יסודיים של המשפט. ההצעה קובעת תקופת התיישנות של שנה אחת מתאריך הארוע, לאחריה לא ניתן יהיה להגיש תביעה, זאת לעומת שבע שנים בדין הכללי. לגבי תביעות בשל פעולות כוחות הבטחון בשטחים, מבטלת ההצעה כלל ותיק בדיני הנזיקין, לפיו כאשר "הדבר מדבר בעד עצמו" עובר נטל הראיה במשפט אל שכם הנתבע. משמעות הדבר היא, שעל הנפגע יהיה להוכיח לא רק שנפגע מירייה שירה חייל (למשל), אלא גם מה היו ההנחיות שקיבל אותו חייל, אילו אימונים עבר החייל, מצב נשקו של החייל ועובדות אחרות שיצביעו ויפרטו מהם בדיוק מעשי הרשלנות שגרמו לירי שפגע בו. עובדות אלו הן בתחום הידיעה הבלעדי של המדינה, אשר גם היום אינה מקפידה לתעד ולחקור אותן. ההצעה נותנת למדינה תמריץ נוסף להימנע מתיעוד וחקירה, שכן בהיעדרם, לעולם לא יוכל הנפגע לשאת בעול הראייתי שההצעה מטילה עליו.

לבסוף, אם יצליח תובע כלשהו לדלג על כל המכשולים הקודמים, ההצעה שוללת את הפיצויים ממרבית הנפגעים, וקוצבת - ע"פ תחשיבים מצמצמים - את הפיצויים לאחרים. כמו בתזכיר המקורי, חלה ההצעה באורח רטרואקטיבי גם על מעשי העבר וגם על תביעות שכבר נדונות בבתי המשפט, ובלבד שלא ניתן בהן כבר פסק דין.

בנובמבר 1997 פרסם המוקד את הדו"ח "בורחים מאחריות - טיפול המערכת הצבאית בתלונות של פלסטינים נגד חיילים". הדו"ח מנתח את טיפול המערכת הצבאית ב-441 תלונות על חיילים, שנתקבלו במוקד להגנת הפרט בשנים 1997-1988. הדו"ח מצביע על אירועים חמורים שהובאו לידיעת המערכת ולא נחקרו; על האופן הכושל והרשלני בו נוהלו חקירות מצ"ח באותם מקרים בהם נפתחה חקירה; על הימנעות מחקירתם של עדים פלסטינים; על נטייה לקבל לעולם את גרסאותיהם של החיילים המעורבים באירוע (במקרה שהחיילים אכן אותרו) ולהעדיף על גרסאות המתלוננים - וזאת אפילו כשהגרסאות "תפורות" ומתואמות בעליל. לבסוף, מצביע הדו"ח על היד הרכה שנקטו התביעה הצבאית ובתי המשפט הצבאיים כלפי אותם חיילים בודדים (רק בשבעה מקרים מתוך 441 היתה העמדה לדין בפני בית דין צבאי) שהואשמו בעבירות אלימות.

הטיפול החובבני והרך של המערכת הצבאית באלימות של חיילים כלפי פלסטינים, עומד בניגוד לטיפול - היעיל יותר - במקרים של גניבה מפלסטינים, מקרים הנתפסים כמכתימים את טוהר המידות של הצבא. יש בטיפול זה משום מתן אור ירוק ברור של המערכת להתנהגות אלימה ומזלזלת של החיילים כלפי שלומם של פלסטינים. חוסר האפקטיביות של המערכת הפלילית במה שנוגע לאלימות הצבא, יושלם כעת ע"י החוק לשלילת הפיצויים, שיבטל את תובת הזהירות של החיילים וינטרל את מימד ההרתעה גם במישור האזרחי.

מימצאי המוקד לגבי אופן החקירה של תלונות של פלסטינים מטילים אור גם על אחד הטיעונים של המדינה להצדקת החוק לשלילת הפיצויים. המדינה טוענת, כי קשה לה להתמודד עם התביעות בגין אלימות חיילים, בשל קושי לשחזר את האירועים בדיעבד ולאחר את החיילים שהיו מעורבים בהם. קושי זה נובע אך ורק מכך, שהמדינה נמנעה (וממשיכה להימנע) מלתעד את פעילות חייליה ו"טייחה" (וממשיכה לטייח) את החקירות בנוגע לתלונות עליהם. אם מחדלים אלו מקשים עליה להתגונן בבית המשפט, אין לה להלין אלא על עצמה.

הצעת החוק לשלילת הפיצויים מצויה היום בדיונים בוועדת חוקה חוק ומשפט של הכנסת. המוקד ממשיך בפעילות לובי אינטנסיבית למניעת חקיקת החוק. לצד פעילות זו, כבר החל המוקד לבדוק את האופציות לתקיפת החוק אם יתקבל, לרבות הגשת תביעות בחו"ל. אולם בשטח, תוצאות הצעת החוק כבר מורגשות, והיא משחקת לידי המדינה. עורכי דין רבים מוכנים להתפשר בתיקים שהחוק עלול לחול עליהם, ומסתפקים בפיצויים נמוכים יחסית, ובלבד שהתיק יסתיים לפני תחילתו של החוק, כדי שהתובע לא יצא בידיים ריקות. מנגד, הפרקליטות נוקטת לא פעם במדיניות של הארכת דיונים, כדי שהתיק לא יסתיים לפני תחילתו של החוק.